

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ЩО СТАЛО ПРИЧИНОЮ СМЕРТІ ОЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО?

Скорочений виклад

Cameron Battersby
ANZ J. Surg. 2007, 77: 85-87

Вступ

Цар Македонії Олександр (рис. 1 на кольоровій вкладці) помер у Вавилоні у 323 році до н. е., після 10 років виснажливої військової кампанії, результатом якої стало завоювання азіатського континенту аж до річки Інд. Він мав лише 32 роки, і причина його смерті залишається однією із найцікавіших медико-історичних таємниць.

Мета нашого дослідження — проаналізувати античні першоджерела, котрі дійшли до нашого часу і присвячені цій події, з погляду сучасної медицини, зокрема хірургії, на основі чого можна зробити певні нові висновки про причини смерті згаданого правителя.

Першоджерела

Про кінцеве захворювання Олександра Македонського згадується у п'яти античних першоджерелах, і жодне з останніх не було написане сучасниками. Доступні джерела відображають упередження та забобони їх авторів, а також тих, від описів котрих вони відштовхувалися. Деякі з названих згадок відносно чіткі, проте у будь-якому випадку вони були зафіксовані письмово принаймні через 250 років після самої події.

Діодор Сицилійський (прибл. 80–20 рр. до н. е.) був античним мандрівником, котрий згодом оселився у Римі і написав грецькою мовою монументальну “Світову історію” в 40 книгах. У ній смерть царя Олександра описано в 17-й книзі.

Квінт Курцій Руф — римський автор. Ще досі дискутують, коли ж були написані його 10 книг, присвячених нашому герою, але, на думку сучасних істориків це сталося, ймовірно, у першій половині I ст. н. е., за правління римських імператорів Тиберія і Клавдія. На жаль, найстаріший збережений рукопис цього автора датується аж 9-м століттям, а в 10-й книзі, де написано про смерть Олександра Македонського, існують значні пробіли.

Плутарх (прибл. 46–120 рр. н. е.) вважається одним із найпопулярніших письменників античності завдяки своїй серії “Порівняльних життєписів” відомих греків та римлян, доведених аж до I ст. н. е. Його біографію царя Олександра подано паралельно з біографією Юлія Цезаря. Цей автор більше акцентувався на характерах і мотиваціях дій історичних осіб (що надихало пізніших митців, зокрема Шекспіра), і хронологія його творів часто досить заплутана.

Луцій Флавій Арріан (прибл. 95–180 рр. н. е.) належав до романізованих греків і в середині 2 ст. н. е. написав історичний цикл “Війни Олександра”, із якого збереглося сім книг. Цей автор часто цитує інші першоджерела, зокрема висловлювання генералів македонського правителя Аристубула і Птолемея,

тому багато вчених вважають його твори найдостовірнішими з того, що дійшло до нашого часу, хоч і не досить аналітичними.

Марк Юній Юстин — маловідомий історик, котрий займався компіляцією ранніх хронік і жив у II ст. н. е. Його твори не завжди хронологічно точні і часто анекдотичні, іноді вони не відповідають іншим першоджерелам. Останні дні Олександра Македонського описані ним у 12–15-й книгах.

Як же згадані автори зобразили його смерть?

1. Діодор Сицилійський (17.117, 1–3)

“Цар пив багато нерозбавленого вина... Раптом він різко закричав, так ніби його хтось ударив..., пізніше дозволивши завести себе до спальні”.

2. Квінт Курцій Руф

Існують значні пробіли в 10-й книзі його трактату, але там згадано, що правитель вже був досить хворий “і за певний час відійшов у кращий світ”.

3. Плутарх (Олександр, 75–76)

“Олександр часто зловживав алкоголем... На честь близького друга Неарха він дав величний бенкет... І коли останній запросив його до себе додому, то після пиятики, що тривала цілий день, цар почав відчувати лихоманку”.

Цей автор чітко заперечує запій або раптовий початок болю.

“Існують деякі деталі, на основі яких певні історики хотіли би прикрасити згадану подію..., довішали її до трагічного кінця.

Аристокл згадує, що царя охопила сильна лихоманка..., яка супроводжувалася спрагою..., котру він намагався втамувати вином, після чого став марити”.

Далі автор описує тривалий жар, поступове погіршення загального стану Олександра, що закінчився його смертю через 10 днів після згаданого бенкету. Плутарх стверджує, що більшість сказаного ним дослівно походить із придворних хронік, проте їх автентичність залишається предметом дискусій.

4. Арріан (7, 24–26)

Цей історик пише фактично те саме, що і Плутарх. Згідно з його словами, цар пиячив “далеко за північ” і прийняв запрошення на ще один бенкет, де пив цілу ніч, після чого заснув, уже перебуваючи в жарі. Не згадується про раптове погіршення загального стану, лише йдеться про повільний процес із лихоманкою, котрий завершився смертю за 10 днів, знову ж таки із посиланням на придворні хроніки.

5. Юстин (12, 13–14)

Він також згадує про тривале вживання алкоголю на бенкеті, водночас додаючи: “Правитель узяв чару з вином, надпив її і раптово застогнав, так ніби відчув удар списом... Він так страждав, що просив, аби його добили мечем”. Далі знову йдеться про поступове погіршення стану, але не згадується про лихоманку, зокрема сказано: “На шостий день в Олександра зник голос. Його товариші стверджували, що причиною хвороби був надмір спожитого вина, але фактично тут була змова, котру наступники царя намагалися приховати”.

Між вищезгаданими текстами існують значні невідповідності. Як Плутарх, так і Арріан посилаються на придворні хроніки. Їх достовірність та точність піддаються сумніву сучасними істориками античності, а навіть якщо вони й існували, то так чи інакше були втрачені. Багато вчених стверджують, що такі документи

могли сфабрикувати, щоб приховати правду про саму подію, особливо коли підозрюють отруєння. Проте незаперечним фактом є те, що благородні македонці тих часів пили міцні напої у величезних кількостях, а п'яні сварки та вбивства тоді не були рідкістю (Плутарх, 9, 23; Курцій Руф, 8, 1–43; Арріан, 4, 14).

Із давніх джерел залишається очевидним: Олександр Македонський зловживав алкоголем, що могло призвести до якогось ургентного стану, котрий, супроводжуючись гарячкою, неухильно наростав і завершився летально через 10 днів.

Можливі гострі медичні стани

Описаний вище клінічний сценарій може стосуватися багатьох гострих хірургічних станів, що сприяли смерті правителя.

Гострий панкреатит. Гостре запалення підшлункової залози відоме ще з давніх часів. Зловживання алкоголем є його причиною приблизно у 25% випадків. При найважчих формах захворювання виникають крововиливи в цю залозу та її некроз, і навіть сьогодні смертність від нього сягає 20%. При цьому виникає гострий біль у верхніх відділах живота, що іррадіює у спину і супроводжується масивними водно-електролітними зсувами, шоком, гіперперфузією головного мозку і комою. Типовим симптомом є також лихоманка; за відсутності ранньої смерті розвиваються сепсис і поліорганна недостатність, котрі закінчуються летально на другий тиждень хвороби.

Перфорація пептичної виразки. Раптове потрапляння шлункового вмісту в порожнину очеревини спричиняє біль у верхніх відділах живота, а у важких випадках викликає сепсис, гарячку, шок, поліорганну недостатність і через певний час — смерть. Причинним фактором може бути зловживання алкоголем.

“Спонтанна” перфорація стравоходу. Такий стан був уперше описаний у 1704 році в голландського адмірала Германна Бурхаве, котрий був відомий своєю пристрастю до їжі і гарячих напоїв. Фактично, цей стан не є спонтанний і зазвичай спричиняється сильним блюванням, при якому хворий часто намагається йому протидіяти. Надрив стравоходу відбувається дещо вище від діафрагми, при цьому шлунковий вміст потрапляє в середостіння і ліву плевральну порожнину. Як правило, причиною смерті стає сепсис. Така клінічна ситуація може сформуватися за відсутності вираженого блювання і гострого початку.

Звичайно, опис усіх цих невідкладних хірургічних станів співвідноситься з тими фактами, що ми знаємо з давніх першоджерел.

Дискусія

Смерть Олександра Македонського останнім часом була предметом значного інтересу, але перед тим, як провести її клінічний аналіз, слід згадати і про можливість отруєння. Така теорія настільки ж стара, як і сама історія про смерть царя. Вона походить від того факту, що раптова смерть правителя була дуже вигідна для його регента в Македонії Антипатра.

Чутки про отруєння виникли не раптово. Плутарх (Олександр, 77) зазначає, що “на момент хвороби ніхто не думав про отруєння..., але через п'ять років потому про це почали впливати певні факти... На основі таких підозр мати покійного Олександра багатьох скарала на смерть”.

Подібне пише й Арріан (7, 27). “Я не дуже сприймаю такі історії, хоч і змушений про них згадати, сподіваючись, що мало хто такому повірить”.

Більші сумніви висловлює Курцій Руф (10, 10–20). “Яка б не була довіра до таких історій, вони популярні серед людей, схильних до пліток”.

Подібний погляд поділяє й Діодор (17, 118), який стверджує, що авторитет Антипатра і його сина Кассандра був настільки великий, що ніхто з істориків навіть не смів і думати про подібну можливість.

Юстин (12, 14) сумнівів не висловлює. “Антипатр дав своєму синові отруту, сила якої була настільки велика, що її можна було перевозити лише в конячому копиті”.

Теорія отруєння була предметом останнього огляду Borza and Rees-Zimmermann. Згідно з висновками цих авторів, “описані симптоми не характерні для жодної з сучасних отрут”. Видається раціональним припустити, що Олександр Македонський помер унаслідок гострого хірургічного процесу, спричиненого надмірним вживанням алкоголю, і в цьому сенсі він не відійшов далеко від свого батька — македонського царя Філіппа. Згідно з твердженнями відомого історика Д. О’Браєна, “у войовничому суспільстві античності драматичний запій був джерелом загального захоплення”.

Смерть правителя стала предметом відомих клініко-патологічних конференцій, висновки яких публікувалися в журналі “New England Journal of Medicine” в 1998 році. Їх учасники зупинилися на діагнозі “перфорація дистального відділу кишківника внаслідок черевного тифу”. Також згадувалися перфорація пептичної виразки, але не гострий панкреатит або розрив стравоходу.

Лікарі-респонденти на згадані публікації вказували, що перфорація при тифі зазвичай є пізнім ускладненням хронічного захворювання, і немає даних про те, що цар хворів перед розвитком гострого стану. Як альтернативні діагнози було запропоновано нейромалярію, гострі шистосомоз або порфірію.

Sbarounis припускає, що “Олександр Македонський помер від гострого панкреатиту, викликаного надміром алкоголю і жирної їжі”, разом з тим підкреслюючи: “Є неунікненим, що історія і міф у цьому випадку дуже переплетені, незалежно від того, наскільки науково ви все це трактуєте”.

Висновки

Існують вагомі підстави говорити, що найвідоміший македонець усіх часів помер після гострого стану, асоційованого із зловживанням алкоголю, навіть якщо він і не мав катастрофічного початку.

1. Кожна із трьох хвороб, описаних вище, може бути відповідальною за раптовий початок із поступовим погіршенням унаслідок сепсису і смертю, котра настала за 10 днів.
2. Гострий панкреатит і перфорація пептичної виразки на певному етапі свого розвитку пов’язані з неодноразовим блюванням, про що в першоджерелах не згадують.
3. Саме тому ймовірним діагнозом може бути синдром Бурхаве. Він цілком співвідноситься з початком болю на піку запійного стану (що описано Діодором) із пригніченням блювання.
4. Звичайно, наші висновки залежать від точності медичних спостережень проаналізованих першоджерел, жодне з яких не було написано лікарем.

Підготував *Юрій Матвієнко*

Ілюстрація до статті
“Що стало причиною смерті Олександра Македонського?”

Рис. 1. Олександр Македонський (356–323 рр. до н. е.). Фрагмент мозаїки — копії грецького оригіналу (IV ст.).